

De la intoleranță la toleranță

DEZSŐ BUZOGÁNY

Preambul

Nu mai este nevoie să subliniem, cred, importanța toleranței pentru Transilvania de astăzi. Dimpotrivă, este necesar să reevaluăm acel trecut care confirmă pînă azi, prin exemple pozitive, viabilitatea instituției coexistenței, ca rod al eforturilor unor persoane de bună credință, animate de o gândire europeană, capabile să vegheze cu sinceritate la funcționarea sa. În consecință, referirile la proverbiale „toleranță transilvană” sînt de actualitate și pentru a corecta anumite erori înrădăcinate. Înainte de toate, pe aceea că anul 1568, devenit clasic în referirile la toleranța transilvană, este doar una — e drept, în Transilvania, ultima — din etapele dezvoltării istorice a toleranței religioase. Nevoia de toleranță față de bisericile noi ale reformei religioase a apărut mult mai devreme, și, cum se întîmplă adesea, a fost pornită — uneori chiar revendicată — de partea mai puțin numeroasă, mai slabă.

O altă viziune eronată este că declararea toleranței de către Dieta transilvană a asigurat de la sine toleranța absolută față de toate învățăturile și confesiunile reformatoare. Ceea ce transpare din rezoluțiile Dietei, după cum se va vedea în cele ce urmează, este că se garantau drepturi egale cu biserica catolică (medievală) doar acelor confesiuni ai căror adepți din Dietă reușiseră să și le obțină. Toleranța, așa cum fusese ea declarată inițial, nu oferea deci tuturor, în Ardeal, o umbrelă protectoare. Din acest motiv se impune să nu ne limităm la analiza anului 1568 și a fenomenelor premergătoare lui, ci să urmărim linia evolutivă ulterioară a toleranței reflectată în hotărîrile Dietei, mai precis calea de la intoleranță la toleranță. O vom face pe baza primelor două volume ale *Analelor Dietei Transilvane (Erdélyi Országgyűlési Emlékek — EOE —*, red. Szilágyi Sándor, Budapesta, 1876). Pentru fidelitate, prezentăm în note textul original al rezoluțiilor formulate, cu excepția unuia, în latină.

Evenimentele premergătoare

Ideea toleranței a apărut odată cu mișcarea universală de schimbare inițiată de Reforma secolului al XVI-lea, a cărei esență poate fi rezumată în înnoirea ritualului, a serviciului, a ordinii bisericești, conform preceptelor biblice. Aceste trăsături caracterizează și Reforma începută în Transilvania. Această înnoire a antrenat schimbări profunde în ceea ce privește învățătura și organizarea bisericească, în urma cărora s-au născut cele trei biserici protestante „istorice” (în ordinea înființării: cea evanghelică sau luterană, cea reformată și cea unitariană). Conturarea și consolidarea (1557—1571) structurilor bisericești fondate pe aceste trei curente teologice specifice a fost precedată de o perioadă pregătitoare, care coincide cu Reforma propriu-zisă în Transilvania. Aceasta a cuprins anii 1542—1557, o perioadă tulbură, de încleștare, numită îndeobște perioada reformelor locale.

Formarea treptată a bisericilor și delimitarea lor teologică și organizațională au adus în actualitatea preocupărilor Dietei transilvane ideea de toleranță. Rezoluții referitoare la propagarea învățăturii reformatoare apar doar în cel de-al cincilea deceniu, ceea ce arată că, chiar dacă ideea înnoirii bisericii apăruse în anii anteriori, ea nu a devenit o cauză generală pe întreg teritoriul țării. Prima informație referitoare la faptul că Reforma devenise o preocupare a însuși conducerii statului apare în anul 1538, când, în prezența regelui Ioan, a fost organizată o dispută teologică la Sighișoara între reprezentanți ai bisericii vechi și noi: István Szántai, magister la Kassa (Kosice, n. trad), „cel care predica cel mai deschis” între toți reformatorii din Ardeal și Gergely Szegedi, călugăr franciscan, unul dintre puținii polemisti capabili să apere ideologia bisericii catolice, începând din 1524, cu o oarecare erudiție și talent literar.

Edictele Dietei din Ungaria

În anul 1523, Dicta de la Buda, prin articolul 54, îi declară pe adepții lui Luther „*eretici și dușmani ai Sfintei Fecioare Maria*”. Ei, împreună cu aderenții lor, sînt condamnați la decapitare și pierderea bunurilor. În următorul an, Dieta de la Pesta a asprit hotărîrea, decretînd arderea pe rug a celor incriminați.

Dieta de la Rákos, convocată în 1525, care a însumat și a reînnoit hotărîrile anterioare, prin articolul 4 al rezoluției sale a decis ca „*Luteranii să fie eradicați din întreaga țară. Să fie prinși și arși, oriunde s-ar găsi, fie de autoritățile bisericești, fie de cele laice.*”

Ceea ce nu înseamnă că aceste hotărîri au fost aplicate întocmai. De altfel, nici nu au fost ridicate la rang de lege, deoarece înalta nobilime nu și-a dat acordul. Totuși au existat nobili care s-au identificat cu aceste prevederi. Se știe despre István Werbőczy, că pe propria lui moșie a luat măsuri cumplite împotriva adepților lui Luther, iar palatinul István Báthori a ars pe rug trei „luterani”, sau cel puțin așa s-a transmis prin tradiția istoriografică bisericească. Tot în acel an

(1525) și la Buda era condamnat la moarte un luteran, dar nu se știe dacă sentința a fost sau nu executată.

Toleranța nici nu era de așteptat pînă la amplificarea mișcării protestante. Acest lucru s-a datorat în mare măsură faptului că reformatorii au reușit să atragă de partea lor pe mulți dintre membrii marii nobilimi. În anii care au urmat catastrofei de la Mohács (1526), rolul marilor feude atît în stabilizarea economică a țării, cît și la apărarea ei a crescut simțitor, din cauza paralizării administrative și militare a puterii centrale. Marea nobilimea nu-și apăra doar propriile vetre și bunuri, nu-și guverna doar proprii iobagi, ci odată cu acestea și o bună parte a țării.

În această perioadă, 40—45% din proprietăți se concentra în mîna a 16 familii ale marii nobilimi, iar restul era împărțit între 1232 familii nobiliare. Începînd cu prima treime a secolului, în decursul cîtorva decenii, majoritatea covârșitoare a celor 16 mari familii nobiliare (între ele și o ramură a familiei Báthori, cu 4299 de loturi iobăgești) au trecut la protestantism.

Nobilul convertit la credința protestantă, asigura nu numai premisele juridice și materiale ale funcționării noii confesiuni pe propria sa moșie, ci ocrotea totodată cu forța armelor viața bisericii și a școlii. Avea drept suveran nu numai asupra angajării predicatorilor și dascălilor, dar putea să convoace sinoduri, prezidînd chiar disputele religioase, și pronunțîndu-se în probleme de dogmă și liturgice.

Istoricii, cercetînd motivația susținerii ideilor reformatoare și sprijinirea, în Transilvania, a reformatorilor, au ajuns la concluzia că unii din marii nobili erau conduși de propria lor convingere, dar alții, nu puțini, erau minați de interes. Mulți și-au însușit foste bunuri, ale bisericii, iar prin susținerea noii „religii”, încercau dejucarea consecințelor juridice ale acestor fapte, și, folosindu-se de principiul *cuius regio*, își converteau supușii la noua confesiune. Este de înțeles, astfel, că ideea toleranței a găsit o susținere totală din partea lor în cadrul Dietei, ba chiar a fost revendicată din ce în ce mai hotărît.

Rezoluțiile Dietei în probleme religioase

Începînd cu deceniul al cincilea al secolului al XVI-lea, Dietele transilvane s-au ocupat și ele din ce în ce mai mult cu problema religiei, deoarece trimișii înșiși erau adepții unor convingeri religioase diferite. Aceste rezoluții poartă amprenta opoziției înverșunate a episcopului catolic de Oradea, Frater György Martinuzzi, un adversar îndârjit al înnoirilor, care, datorită rolului politic jucat (era principalul și cel mai consecvent propagator în Transilvania al ideii unei alianțe antiotomane, nu în ultimul rînd și cel mai talentat politician al ei), avea un cuvînt greu în hotărîrile Dietei.

În contextul propagării noilor învățături, problema religiei a fost pusă pentru prima oară în Dieta de la Turda din aprilie 1545, unde „în chestiuni religioase” s-a hotărît ca: „*de-acum încolo nimeni să nu îndrăznească a înnoi, să nu cuteze*

a aduce nimănui ofensă prin trai, morală sau fel de viață [...], ci mai degrabă să servească sprijinirea aproapelui său. Nimeni să nu îngrădească călugări sau alte persoane bisericesti în activitățile legate de misiunea lor sfântă.”¹

Pentru a putea înțelege fundalul acestei legi, trebuie să examinăm pe de o parte ritmul propagării doctrinelor reformatoare, pe de altă parte situația politicii bisericesti din epoca respectivă.

În spatele reformei inițiale la Brașov în toamna anului 1542, s-a aliniat, după scurt timp și preoțimea din Partium, deși posibilitățile de aici erau mult sub cele existente la Brașov. Preoțimea din zona Oradeei se afla cu un pas în urmă: reforma de abia fusese lansată, pe când în orașele săsești era pe terminate. La reședința episcopului Frater György Martinuzzi, cel mai consecvent anti-reformist al Ardealului secolului XVI, începuse convingerea preoțimii pro-reformiste, de cultură umanistă, în 1544, prin documentul numit *Tezele de la Oradea* („*Teze pentru cei care propovăduiesc Evanghelia lui Christos, și care vor polemiza în duminica care urmează după sărbătoarea despărțirii apostolilor*”).

Acest document, cuprinzând 25 de teze înglobate în trei capitole, vorbește despre cinstirea sfinților, despre biserică și ritualul bisericesc, făcând o fină aluzie și la intoleranța adesea prezentă a bisericii catolice medievale, afirmând că adevărata autoritate a bisericii rezidă nu în impunerea forței, ci în propovăduirea Cuvântului Domnului. Tezele redactate de reformatorul maghiar anonim, sînt susținute prin citate din Nicolaus Lyra, Toma de Aquino și Augustin, ceea ce dovedește că lucrarea a fost dedicată unor preoți erudiți, bine pregătiți, cu o vastă cultură umanistă. Autorul încerca să-i determine să ia o decizie, avertizându-i că acei care tănuiesc și nu mărturisesc adevărul aflat, vor fi la rîndul lor renegați de Christos în fața lui Dumnezeu.

Rezoluția mai sus citată a Dietei de la Turda, din aprilie 1545, s-a născut probabil ca răspuns la această inițiativă reformatoare, rezoluție care, în interiorul protoieriei lui Martinuzzi a fost înăspriată prin acordarea libertății totale de persecuție a adeptilor lui Luther.

Blocarea cauzei reformei, tocmai datorită acestei rezoluții, este reflectată în scrisoarea lui Gergely Belényesi adresată lui Calvin în 1545. Peregrinul din Strasbourg, simpatizant al lui Calvin, îi scrie reformatorului Genevei că, după recențele sale informații, în Ungaria, propovăduitorii Evangheliei sînt persecutați, în afară de turci, și de către tiranii samavolnici ai țării. Angajamentul lui reformator și conștiința misiunii reiese și din următoarele rînduri: „*Mă întorc acasă pentru a mă înrola în slujba bisericii împovărate de nenorociri. Sînt conștient de pericolele care mă amenință din partea turcilor, a tiranilor, a acelor care prigonesc adevărul, dar le voi privi în față și nu mă voi abate de la drumul asumat.*”

Aceste interdicții nu au putut stăvili însă nici pătrunderea ideologiilor inovatoare, nici începerea organizării noii biserici, nici chiar pe domeniile

aparținând episcopatului lui Martinuzzi. Referitor la (aceasta, trebuie să amintim sinodul care a avut loc în același an (20 septembrie) la Arduș, lângă Satu Mare. Aici s-au adunat 29 de pastori sub ocrotirea lui Gáspár Drágffy, care la aceea vreme era comes al județelor Kraszna și Szolnok, pentru a clarifica în 12 puncte minimul doctrinar protestant, în a cărui respectare se obligau.

În această vreme, în jurul introducerii reformelor au apărut în mai multe locuri divergențe atât de mari între pastorii și credincioșii celor două culte, încât exista pericolul izbucnirii unui război civil. Această situație confuză, de multe ori periculoasă a începuturilor, este relatată de către Gáspár Heltai printr-o scrisoare de la sfârșitul anului 1548, în care se scuză în fața magistratului din Bistrița, că, în ciuda promisiunilor, nu poate ocupa parohia respectivă, deoarece, susține el, judecătorul, consiliul, populația Clujului îl obligă să rămână, ba prin rugăminți, ba prin amenințări cu furia lui Dumnezeu. Iar el nu poate să renunțe la munca începută între atâtea primejdii, și nu-și poate asuma riscul să lase după el o baie de sânge.

Curmarea acestei situații nefericite este grăbită și de rezoluția Dietei din Turda (mai 1548), prin interzicerea înnoirilor: „*Așteptînd hotărîrile principilor creștini în treburile religioase, se decretează: să nu se aducă nici o înnoire, ci totul să rămînă în starea hotărîtă cu doi ani înainte, iar predicatorii să nu aibă voie să-și părăsescă locul [de serviciu] desemnat cu scopul de a predica în alte părți.*”²

Reforma în perioada Contrareformei

Datorită cauzelor amintite, în Partium nu s-a putut încropi nici o organizație embrionară a bisericii protestante. Aici deci, în privința serviciului pastorilor dedicați înnoirii, s-a format un fel de *status confessionis* prin care doar acei cîțiva patroni simpatizanți ai Reformei au oferit o oarecare ocrotire predicatorilor. Încercarea cea mare pentru ei abia urma, în prima perioadă, destul de militantă, a Contrareformei din Transilvania, între 1551—1556.

Mișcarea reformatoare, lipsită de un cadru instituțional, este pusă la grea încercare atunci cînd în 1551 Ferdinand de Habsburg ocupă Transilvania, și ca o importantă măsură a instalării sale, în 1553 numește trei noi episcopi în scaunele rămase între timp vacante: pe Pál Bornemissza la Alba Iulia, pe Mátyás Zabárdi la Oradea și pe Miklós Oláh (Nicolaus Olahus) la Esztergom. Episcopii nou-numiți, refuzînd să ia în considerare schimbările petrecute în ultimii ani pe plan religios, doreau să atragă și pe liderii comunităților reformate sub tutela episcopală. Sașii au încercat evitarea extinderii jurisdicției asupra comunităților de protestanți din teritoriile săsești prin urgentarea numirii unui superintendent (episcop) de către fonii politici ai *Universitas Saxonum*, pentru accelerarea separării religioase.

Situația a devenit însă critică în Bihor, unde episcopul nou numit a folosit forța armată pentru înfrîngerea adversarilor. Evoluția Contrareformei a reprezentat o presiune permanentă asupra comunităților protestante, ceea ce se

simte și prin hotărârile sinodale ale epocii. Martinuzzi pierde încrederea lui Ferdinand, care îl și ucide cu ajutorul mercenarilor în 1551, ceea ce nu înseamnă însă sfârșitul rezoluțiilor antireformatoare ale Dietei. Intoleranța, respectiv toleranța impusă de o politică realistă, determină în continuare tonul rezoluțiilor.

Pentru exemplificare, să ne referim la rezoluția Dietei din Tîrgu-Mureș, datată 31 decembrie 1551, care afirmă că tensiunile existente în țară din cauza religiei se cer rezolvate prin consensul reprezentanților. Al doilea punct prevede: *„Hotărîm deci, ca în spiritul rezoluțiilor episcopului de Oradea [Fratel György Martinuzzi], toți să rămînă în credința care le-a fost hărăzită și îngăduită de Dumnezeu, dar nici unul să nu-l hărțuiască pe celălalt cu pretinsa întîietate a credinței sale; domnii țării îl roagă pe Johannes Baptista Castaldo, să binevoiască să încuviințeze această rezoluție a țării.”*³

Aceeași toleranță reținută, mai degrabă impusă, a perioadei Contrareformei se simte și într-una din rezoluțiile Dietei de la Turda (22 mai 1552): (15) *„În chestiunea religiei corpurile și stările Dietei au hotărît în unanimitate, [...] ca adepții [religiei] evanghelice să nu aplice nici un fel de forță asupra credincioșilor papei, similar nici cei din urmă să nu se grăbească în a acționa împotriva acelor și în a-i tulbura fără pricină; ba chiar să se poarte unii față de ceilalți cu blîndețe și respect.”*⁴

Primul semn într-adevăr pozitiv, care arată o modificare a mentalității, printr-o formulare concesivă și nu restrictivă, a fost adoptat tot de această Dietă: *„Referitor la populația Tîrgului Secuilor [Tîrgu-Mureș, n. trad.] corpurile și stările Dietei au hotărît să încuviințeze tocmiterea la capela Sfînta Elisabeta pentru cei care doresc să asculte și să învețe conform credinței evanghelice a unui preot care să predice Sfînta Evanghelie a lui Cristos, să slujească potrivit învățaturii lui Cristos și împartă sfintele taine.”*⁵

Peste doi ani, rezoluția care a permis angajarea unui pastor al credinței noi a fost completată. În data de 10 iunie 1554, la Mediaș, corpurile și stările au hotărît să permită serviciul preoților ambelor părți, cu condiția severă ca ei să se tolereze reciproc, și nici pastorul, nici enoriașii vreunei biserici să nu adreseze injurii sau jigniri celeilalte părți.⁶

Această rezoluție deci a recunoscut existența pastorilor credinței noi, slujbele lor primind și o oarecare legitimitate. Efectul hotărîrii s-a și simțit în evoluția bisericii protestante din aceea vreme. Acest semn a fost pozitiv, marcînd un pas înainte, chiar dacă deocamdată Contrareforma i-a obligat pe pastorii comunităților reformate la un compromis care poate fi interpretat și ca o încercare de supraviețuire. După extincția familiei Gáspár Drágffy (1545), moșiile lui sînt transferate familiei Báthori (soția lui Gáspár Drágffy, Anna Báthori din Șumuleu, a devenit soția lui György Báthori din Ecsed). Astfel, în martie 1554 s-au adunat la Oar 88 de pastori sub ocrotirea lui Báthori (fratele voievodului recatolicizat András Báthori, numit de casa Habsburg).

Cu toate că și-a asumat rolul de apărător al pastorilor, pentru justificare personală, a introdus unele modificări în rezoluțiile sinodului anterior.

Pastorii adunați la Oar au acceptat folosirea plinii nedospite, instituția spovedaniei și a nașiei, respectarea sărbătorilor anterioare, tolerând și altarele (mai precis, sarcina de a le îndepărta a fost încredințată magistraților).

Dintre hotărârile sinodului, poate cea mai interesantă este cea adoptată în privința împărtășaniei, prin care pastorii s-au îndepărtat de la doctrinele elvețiene — tot mai prezente în zonă —, adoptând doctrina împărtășaniei conform concordatului de la Wittenberg. (Autorii acestui concordat, pastorii Bucer și Capito din Strasburg, care au făcut concesii importante lui Luther privind împărtășania, acceptând pînă și în formă doctrina luterană. Acordul a fost cuprins în declarația de credință din ultimele zile ale lunii mai 1536. istoriografia cunoscîndu-l sub denumirea de *Concordatul de la Wittenberg*). Rezoluția de la Oar a prelucrat această declarație de credință, conform textului din 1530, formulat în *Confessio Augustana Invariata (CAI)*. Astfel s-a adoptat o doctrină care oarecum a revenit la învățăturile bisericii catolice în problema împărtășaniei, ceea ce a însemnat o stagnare a evoluției doctrinare. Deci, absența toleranței, în această perioadă a Contrareformei, a paralizat evoluția naturală a diferitelor doctrine.

Această stare este conservată și de rezoluția Dietei din Tîrgu-Mureș din 24 aprilie 1555: „3. Deoarece în problemele religiei apar dese gîlcevi în toate părțile Principatului, pentru a îndrepta această rău, am hotărît ca acel articol de lege, care a fost adus de Dieta de la Turda pe vremea episcopului orădean Frater György, în ziua de naștere a lui Ioan Botezătorul în 1551⁷, să rămîină în vigoare fără schimbări, și, dacă una dintre părți ar comite de acum încolo vreo nedreptate sau forțare față de cealaltă, partea vătămată să-și aducă cauza în fața voievodului [transilvan]. În această chestiune, voievodul are îndatorirea neîntîrziată de a aduce o judecată și de a face dreptate pentru partea vătămată.”⁸

Rezoluția Dietei se referă la o hotărîre din 1551, anul fiind scris greșit fie din cauza diacului, fie din cea a editorului, căci în luna iunie a anului menționat nu s-a ținut Dietă. Dar merită să zăbovim puțin asupra hotărîrii, deoarece ne oferă interesante date suplimentare asupra treburilor bisericești ale anului 1550. Conform rezoluției, partea vătămată putea cere să i se facă dreptate din partea voievodului Transilvaniei. Ori, la momentul respectiv, voievodul secund al Transilvaniei era însuși Martinuzzi, astfel că prin rezoluția adoptată în 1550 și-a conferit sieși dreptul de a judeca în chestiunile religioase.

Reîntorcîndu-ne la perioada rezoluției prezentate, trebuie amintit că se face simțită o oarecare slăbire a presiunii exercitate asupra credinței noi. Acest fapt a permis pătrunderea unor doctrine în biserică înnoită, care ulterior au dus la separarea celor două confesiuni: a celei luterane și a celei reformate. Formarea bisericii reformate din Transilvania poate fi înțeleasă doar în lumina unui șir de

evenimente înlănțuite, pornite de *Confessio Augustana Invariata* (CAI, 1530), prin taina împărtășaniei enunțate în *Confessio Augustana Variata* (CAV, 1540), ajungându-se mai întâi la doctrina împărtășaniei lui Zwingli și Bullinger, iar ulterior la cea a lui Calvin. Primul pas al acestui proces a fost rezoluția sinodului de la Oar (1554), iar cei de al doilea, acceptarea împărtășaniei conform CAV, a avut loc cu ocazia sinodului de la Arduș din 1555. În cazul ambelor sinoduri trebuie subliniată preluarea doctrinelor din mărturisirea de credință adoptată de Adunarea Imperiului German. Intoleranța Contrareforme i-a obligat pe pastorii din Partium să-și însușească doctrine acceptate deja în țară și astfel să evite porecla de „sacramentari” prin care să fie înglobați printre antitrinitarieni, care negau Sfânta Treime, sau anabapțiști. Această măsură le-a asigurat o oarecare protecție atunci, când pastorii protestanți, din cauza îndepărtării altarelor, respingerii ostiei etc, puteau fi învinuiți pentru încălcarea dreptului comun. (Refuzul de a primi trupul lui Dumnezeu putea fi interpretat și ca ofensă împotriva atotputerniciei și caracterului divin al unei părți din Sfânta Treime.) Acest lucru s-a întâmplat atunci când Kálmánsehi și episcopul ales, Demeter Thordai, au distrus altarul. Referirile la *Confessio Augustana* au redus suprafețele vulnerabile la atacurile Contrareforme.

Anul decisiv în chestiunea toleranței a fost 1556. În acest an începe procesul care, ca prim rod al toleranței religioase, a acordat drepturi depline, acceptate și de stat pentru noua biserică, devenită astfel biserică oficială cuprinsă în legislația dietală (*recepta religio*). Dieta de la Sebeș din martie 1556 a reprezentat piatra de hotar care a oficializat domnia Isabelei, soția regelui Ioan, și a fiului lor, Ioan Sigismund, ei putând astfel să se reîntoarcă din pribegie. Prin acest act Contrareforma a încetat pentru o vreme, și în noua atmosferă proiectoare, mai tolerantă, creată de curtea domnitorului, dezvoltarea religioasă și-a putut urma cursul normal atât în domeniul învățăturii, cât și în cel al organizării bisericești. Această întorsătură poate fi numită pe drept cuvânt o victorie a forțelor protestante. Astfel s-a creat posibilitatea ca reprezentanții noii biserici să organizeze curând un sinod la Cluj. Deși rezoluția Dietei de la Turda (1—10 iunie 1557) nu diferă mult față de cele anterioare, forțele decizionale nu mai erau conduse de o presiune a toleranței dictată de rațiuni politice, ci de propria lor conștiință. Această afirmație reiese cu pregnanță din faptul că nu doar majoritatea reprezentanților, dar pînă și guvernatorul Péter Petrovics aparținea taberei simpatizanților noilor doctrine, care nu cu mult înainte au putut simți pe propria lor piele apăsarea intoleranței.

„Deoarece noi și preamăritul nostru fiu, la cererea insistentă a reprezentanților/or, ne-am învoit cu îndurare ca fiecare să-și urmeze credința pe care o voiește, dimpreună cu ritualurile vechi ori noi, acordînd și dreptul ca în privința religiei ambele părți să procedeze conform propriei hotărîri, fără ca prin aceasta să ofenseze pe cineva; adepții religiei noi să nu-i atace pe credincioșii religiei vechi, dar nici aceștia să nu-i vătămă în niciun chip pe adepții religiei noi; aceasta a fost hotărîrea mai

marilor țării ca să restabilească unitatea bisericii și să pună capăt disputelor născute în jurul învățăturilor evanghelice” — decretase Dieta.⁹

Pentru remedierea definitivă a diferendelor doctrinare, Dieta propune un sinod național, în cadrul căruia erudiții să clarifice detaliile învățăturii.¹⁰

În cazul călugărilor tîrgumureșeni, aceeași Dietă a hotărît: „după cum ne-am mai învoit cu milă ca fiecare să-și păstreze în libertate credința pe care o dorește, călugării pot rămîne în siguranță în mănăstire, mai cu seamă pentru că mulți dintre ei provin din familii nobiliare, care nu se cade să fie tratați nevrednic”.¹¹

Efectul autentic al toleranței religioase depline s-a manifestat prin apariția mai liberă, după 1556, a chestiunilor religioase de detaliu din interiorul protestantismului. În această perioadă au apărut doctrinele helvetice și pe teritoriul transilvan, care au divizat prima și a doua generație de reformatori maghiari, îndeosebi în privința împărtășaniei. Datorită acestor diferențe doctrinare s-au separat comunitățile pastorale adepte ale doctrinelor luteriene și sacramentariene (mai tîrziu bullinger-calviniene), și pornind pe căi diferite au creat bisericile luterane și reformate.

În ce consta disputa referitoare la împărtășanie? O caracteristică a disputelor teologice — sursă a nenumărate polemici în secolul al XVI-lea — a fost chestiunea naturii corpului uman al lui Cristos. Chestiunea nu era nouă, dar nou era modul de aplicare și clarificare a prezenței lui Cristos în împărtășanie. Conform luteranilor, această prezență se explica prin omniprezența corpului lui Cristos, căutînd sprijin în pasaje biblice favorabile acestei argumentări, pe cînd Zwingli și adepții lui negau prezența corpului lui Cristos în pîine și vin, oferind o altă interpretare a naturii corpului divin. Aceste două poziții s-au înfruntat la Colocviul de la Marburg (1529) devenind hotărîtoare în disputa teologică a celor două tabere.

Nucleul disputelor l-a constituit îndeosebi interpretarea lui *hoc est corpus meum*, explicațiile diferite ducînd la separarea învățăturii celor doi reformatori. Zwingli și Luther, iar mai tîrziu la eșuarea unificării celor două tabere de teologi. Citatele biblice au fost interpretate deci, în mod diferit de cei doi lideri ai reformei pornite pe teritorii germane sau helvete, în funcție de criterii de selectarea partizane.

Mărturisirea de credință a bisericii luterane, *Confessio Augustana*, valabilă pînă astăzi, s-a născut în 1530 cu scopul clarificării fundamentelor biblice ale noilor biserici față de biserica catolică (medievală), a purității și validității lor conform textelor canonice. Astfel la punctul 10, referitor la doctrina împărtășaniei, și-au găsit loc mai degrabă nuanțe interpretative preferențiale. Textul a fost redactat nu de către Luther, ci de către tovarășul și bunul său prieten Melancton, mai ponderat și mai tolerant. De aici înclinația sa spre compromis, sau mai exact dorința de a obține acceptarea exprimată astfel delegatului papal Campegius: *dogma nullum habemus diversum ab Ecclesia Romana* (nici o teză doctrinară nu se deosebește de cele ale Bisericii din Roma).

Cînd toate tentativele de păstrare a unității cu biserica catolică (medievală) venite din partea luteranilor au eșuat, Melancton și-a îndreptat pe de-a întregul

atenția spre bisericile helvete, mai ales după concesiile făcute de acestea. Prin modificarea punctului 10 al CAI, după unii, ei deschid o poartă către helvetici. Persoana lui Melanchton este importantă în acest context nu doar pentru că în martie 1558 Dieta de la Turda și-a luat deciziile invocându-i numele și învățăturile, ci mai ales datorită faptului că în timpul disputelor legate de împărtășanie a avut o atitudine mai tolerantă, mai răbdătoare față de învățăturile și reprezentanții bisericii helvete. Acest aspect este important din punctul de vedere al Reformei din Transilvania, deoarece mult mai mulți studenți din Transilvania și Ungaria urmau cursurile lui Melanchton la Universitatea din Wittenberg, decât pe cele ale lui Luther, din motivul că tînărul erudit umanist, prieten al lui Reuchlin, admirator al lui Erasmus, vorbea la perfecție latina, în timp ce Luther nu excela sub acest aspect, introducînd cuvinte sau întregi propoziții germane în discursurile sale latine. În Transilvania, educația în limba latină avea o veche tradiție, și grație excelentului învățămînt școlar inferior, studentul pelerin ajuns în străinătate vorbea fluent limba. Iată motivul entuziasmului studenților transilvani pentru latina umanistă cultivată a lui Melanchton. Urmarea a fost că, mai tîrziu, de la el au auzit doctrina tolerantă, așa-zis mediatoare, a împărtășaniei, așezată între cele două învățături extreme (helvetă și lutheriană). Revenind acasă și dezvoltînd această învățătură, au ajuns la doctrina bullinger-calviniană a împărtășaniei, care a reprezentat totodată și nașterea bisericii reformate.

Aceste două poziții s-au confruntat după 1556 și printre pastorii ardeleni. Documentul de bază al disputei (*Consensus doctrinae de sacramentis Christi*) a fost dus de către o solie specială la Wittenberg în toamna lui 1557, cerîndu-li-se părerea despre acesta. Scrisoarea lui Melanchton din ianuarie 1558, scrisă pe un ton împăciuitoare, încearcă să refacă unitatea dintre pastorii partidului helvet și cel luteran. Ce-i drept, e cam ciudat faptul că, cu tot tonul ironic al textului, Dieta interzice doctrina sacramentarienilor (adică a helvețienilor) tocmai făcînd referire la scrisoarea tolerantă a lui Melanchton. Cunoscînd bine personalitatea și activitatea lui Melanchton, cît și cele peste 7000 de scrisori semnate de el, e greu de crezut că reflecțiile sale asupra mărturisirii de credință a clujenilor să fi urmărit o astfel de intenție. Iată rezoluția Dietei de la Turda din 27 martie — 3 aprilie 1558: „După cum mai devreme Înălțimea Sa cu milostenie a îngăduit ca oricine să-și urmeze religia pe care o voiește, fie cea a Papei, fie cea lutherană, astfel cu bunăvoință ne îngăduie să urmăm oricare dintre acestea două. Prin aceasta dorește, să se pună capăt certurilor și vătămărilor dintre cele două, interzicîndu-le. În același timp interzice secta sacramentarienilor și, în conformitate cu Hotărîrea adusă de la biserică din Wittenberg și semnată de Filip Melanchton, decide s-o sisteze.”¹²

Rezoluția a fost ulterior oarecum atenuată, cel puțin în rezoluția Dietei de la Alba Iulia (5—21 iunie 1558) nu a fost formulată interdicția doctrinei helvete

referitoare la împărtășanie. Cauza probabilă a acesteia a fost convertirea lui Ferenc Dávid de la doctrina luteriană la cea helvetă, produsă în această perioadă, iar datorită influenței sale la curte, textul rezoluției s-a modificat astfel: „În chestiunea religiei, Domnia Sa Sfântă a binevoit a aproba rezoluția Dietei anterioare întocmai. Să fie admisă fie introducerea unor ceremonii sau obiceiuri vechi în biserica veche, fie întregirea credinței lutherane după doctrinele bisericii de la Wittenberg. Hotărîm totodată să fie evitate sectele și religiile noi, mai întii de toate pentru a se feri de izvoarele și cuiburile tulburărilor [...]”¹³

Separarea bisericii luterane și reformate

Atitudinea unitară a reformatorilor maghiari din Transilvania în favoarea împărtășaniei conforme cu doctrina melanchton–bullingeriană după 1560 a accelerat procesul de formare a bisericii reformate autonome. Și la cele două sinoduri de la Mediaș (ianuarie 1560 și februarie 1561), organizate împreună cu sașii, s-au desfășurat tratative detaliate, fără rezultate concrete însă. După moartea lui Melanchton, sașii din Transilvania se adresează lui Hesshusius pentru clarificarea problemelor teologice și, probabil, datorită acestor influențe, au înclinat spre interpretarea lutheriană, mai ortodoxă, a doctrinei împărtășaniei.

Maghiarii, după 1560, s-au raliat îndeosebi pastorilor care reprezentau doctrina helvetă, dezbinarea acestei tabere nereușind nici prin scrisorile adunate de la academiile străine susținătoare ai doctrinei lutheriene târzii. Această acțiune a fost inițiată în 1562 sub patronajul domnitorului Ioan Sigismund și al cancelarului său de convingere luterană, Mihály Csáki, fără să se fi ajuns la rezultatul scontat. Mathias Hebler, energicul episcop al sașilor, a convocat un sinod la Sibiu, unde s-a adoptat o poziție fermă împotriva doctrinelor helvete, fără ca aceasta să fi avut șansa să găsească ascultare în afara comunității săsești. Lupta lui împotriva cuceririlor doctrinelor helvete printre sași a durat încă ani de zile, în timp ce și printre maghiari existau adepți sporadici ai doctrinei luteriene pînă prin anii șaptezeci.

Tabăra helvetă, compusă în majoritate din maghiari, a ținut un sinod în 1563 la Turda sub conducerea lui Ferenc Dávid, unde în afară de opinia diferită referitoare la doctrina împărtășaniei, este afirmată dorința creării unei declarații de credință privitoare la întregul sistem al religiei creștine. Cea mai potrivită pentru acest scop a fost găsită mărturisirea de credință a teologului care a sistematizat doctrinele lui Calvin, Theodor Beza (în *Confessio Christianae et eiusdem collatio cum papisticis haeresibus*), redactată în 1560 în scop personal. Varianta aprobată însă a fost nu cea originală, ci una prescurtată și pe alocuri prelucrată, fără ca aceasta să-i fi adus modificări importante sub aspect dogmatic. Dealtfel, cu un an mai devreme, și sinodul de la Tarcal al bisericilor de dincolo de Tisa, a optat pentru această declarație ca fiind un model de urmat. Declarația a apărut la Cluj în 1563, sub titlul *Compendium doctrinae christianae*

(a fost reeditată în 1655 la Sárospatak, cu sprijinul Zsuzsánnei Lorántffy, împreună cu o traducere în limba maghiară). Aceasta este mult pomenită *Declarație de la Tarcal–Turda* (cunoscută și sub numele de *Articuli Majores*), a cărei dispoziție finală declară: „*Hotărîm ca, Corpul legislativ al bisericii să-l pedepsească pe cel care ar îndrăzni să refuze Declarația de credința helvetă [...], nu ar considera-o valabilă sau ar propovădui contrariul ei.*”

Disputele aprige legate de împărtășanie au lăsat urme și în rezoluțiile Dietei. Astfel, la 11 noiembrie 1560, la Cluj s-a hotărît: „*Deoarece în problemele religiei creștine, mai cu seamă în ceea ce privește împărtășania, s-au produs dezbinări și diferite rupturi între pastorii bisericilor [...], regina a ordonat o dispută publică la Mediaș.*”

Întrucît problemele religioase nu au ocolit nici marea nobilime, toleranța a fost din nou proclamată cu ocazia adunării de la Turda din 6—13 iunie 1563: „*Deoarece în cadrul nobilimii secuiești s-au produs dezbinări în problemele religioase, Dieta întărește printr-o nouă rezoluție libertatea religioasă de pînă acum, dispunînd cu severitate, ca ei să se simtă datori a o respecta.*” Textul rezoluțiilor de pînă acum, în domeniul libertății religioase, se întregește cu libertatea acordată oricărui nobil de a contribui la întreținerea predicatorului de același cult cu el (*concionatores suae religionis libere alere possit*) și ia măsuri și în problema ordinii slujbelor. Dacă foloseau aceeași biserică, pastorii diferitelor culte aveau obligația de a aștepta terminarea slujbei anterioare și a acordării sfintelor taine, interzicîndu-le întreruperea serviciilor. Cine nu respecta această lege, putea să se aștepte la tragerea la răspundere personală a reginei și la aplicarea severă a sancțiunilor.¹⁴

O hotărîre în spirit similar a fost adoptată și de Dieta de la Sighișoara (21—26 ianuarie 1564). După ce sînt revalidate rezoluțiile anterioare privitoare la toleranța religioasă, regulile liturgice, sau mai degrabă cele de conviețuire, sînt ridicate la rang de lege prin stabilirea zilnică a ordinii slujbelor oficiate de pastorii celor două confesiuni.¹⁵

În urma colaborării sistematice a lui Ferenc Dávid, Péter Méliusz Juhász și a altor reformatori, Transilvania și-a exprimat din nou unitatea de credință cu regiunile Tisei, și anume pe baza unui document teologic pe de-a întregul calvinian.

La început, tînărul domnitor Ioan Sigismund a adoptat religia luterană: de exemplu, în 1563 la Brașov, a primit împărtășania din mîna unui pastor luteran. După scurt timp însă, tînărul domnitor, receptiv la probleme religioase, a ajuns în cercul de atracție a personalității lui Blandrata, iar această primă fază a evoluției sale religioase a favorizat pentru moment cauza taberei „sacramentariene” (helvete). În urma calmării disputelor politice interne și după ce și-a asigurat țara împotriva atacurilor din partea Habsburgilor, la Dieta din 1564 a hotărît convocarea unui sinod comun pentru maghiari și sași, pentru aplanarea divergențelor privitoare la chestiunea împărtășaniei. Acesta s-a întrunit la 9 aprilie la Aiud.

Sinodul a fost prezidat în numele principelui de către Blandrata, care nu a susținut cu destulă vigoare împăcarea. Adusesse o scrisoare din partea principelui, care stipula că în cazul eșuării acordului teologic maghiarii să-și poată alege propriul lor episcop. Încă înainte de începerea disputei l-a eliberat din funcția de superintendent pe pastorul saso-maghiar al Curții, Dénes Alesius, care oricum pierduse deja încrederea predicatorilor maghiari, și al căror lider spiritual era considerat Ferenc Dávid. Acesta a și fost ales în locul lui Alesius încă în timpul disputelor. Obținerea unui acord teologic a fost îngreunată și de faptul că pastorii curentului helvet — la sfatul lui Blandrata — au înaintat un document polemic semnat de Calvin împotriva lui Hesshisius (*Optima ineundae concordiae ratio*).

Rezultatul final al polemicilor sterile a fost separarea completă, consfințită încă în acel an și de către rezoluția Dietei de la Turda din 4—11 iunie, asigurând libertatea religioasă noii confesiuni: „*Deoarece în privința sfintelor taine, mai precis în privința împărtășaniei, au apărut felurite dispute, lupte, polemici și doctrine între episcopii și preoții de naționalitate maghiară din Cluj și cei de naționalitate saxonă din Sibiu, pentru liniștirea cetățenilor țării s-a adus hotărîrea ca, de acum încolo, să fie admisă mărturisirea atât a religiei și doctrinei bisericii clujene, cât și a celei sibiene, în așa fel, încît nici un pastor al unui oraș, cetate sau sat să nu oblige pe nimeni la acceptarea religiei sau a doctrinei bisericii clujene, ci orașul, cetatea sau satul să aibă libertatea de a accepta oricare religie, sau de a ține un pastor potrivit religiei proprii și de a refuza un pastor de altă credință; această regulă să fie respectată și de biserica sibiană. Iar dacă cineva se convertește și dorește să ia parte la împărtășania bisericii sibiene sau clujene, să fie permis să treacă la pastorul bisericii respective fără vreo îngrădire sau șicană, sau dacă dorește să devină din membrul bisericii sibiene membrul bisericii clujene, să i se dea voie fără vreun atac, amenințare sau derîdere.*”¹⁶

Formarea bisericii unitariene

Propagarea teologiei antitrinitariene în Transilvania se leagă în primul rînd de activitatea lui Giorgio Blandrata, născut în jurul anului 1515 la Saluzzo în Piemont. Activase ca medic la curtea regală poloneză, devenind medicul și consilierul intim al reginei văduve, Izabella. Pentru prima dată s-a aflat în Transilvania între 1544—51, revenind pentru scurt timp în 1559. S-a reîntors în Italia, dar a trebuit să fugă din fața Inchiziției, mai întîi la Geneva, apoi în Polonia. În cercurile nobilimii poloneze era vie încă amintirea luptei sale împotriva lui Stancaro din timpul primei sale șederi în Polonia, grație căreia a fost ales senior al bisericii. Începîndu-și activitatea antitrinitariană, a trebuit s-o părăsească din nou. Începînd cu prima parte a anului 1563 fusese medicul lui Ioan Sigismund, și pînă la moartea domnitorului, consilierul lui intim.

Intenția lui a fost, de la bun început, propagarea principiilor antitrinitariene. În favoarea acestui scop, a considerat că formarea bisericii reformate este pasul politic potrivit. Prin elocința sa deosebită, nu numai că l-a ținut sub influență pe domnitor, dar în scurt timp a reușit să-l atragă și pe Ferenc Dávid pe partea ideilor sale.

Ferenc Dávid, ca nou episcop reformat, în 1564 își informează prietenii polonezi, împreună cu Blandrata, că gândirea teologică antitrinitariană cunoaște o evoluție serioasă în toată Transilvania. Dar aceasta nu putea fi atunci decât ideologia unor cercuri restrânse, deoarece abia în cursul anului următor (1565) s-au manifestat în mod deschis. An în care Ferenc Dávid, împreună cu pastorii István Basilius și Lukács Egri au adus la cunoștința clujenilor doctrinele lui Servet. Reacția pastorilor luterani, în frunte cu Gáspár Heltai, este adversă, ei fiind susținuți și de magisterul maghiar Balázs Szikszai Fabricius. Prestigiul lui Dávid, precum și dialectica sa deosebită îl determină pe Szikszai să părăsească după scurt timp Clujul, lăsînd lupta teologică moștenire lui Péter Károli — unul dintre discipolii lui Melancton —, care s-a opus curajos episcopului.

Péter Mélius Juhász, văzînd primele semne ale destrămării bisericii reformate, a reușit să obțină de la domnitor organizarea unei dispute teologice la Alba Iulia în 1566. La această așa-zisă „primă dispută teologică de la Alba Iulia” partea antitrinitariană a cerut eliminarea acelor termeni ai bisericii străvechi care nu figurează în Sfînta Scriptură, cum ar fi: *trinitas*, *persona*, *essentia*, *substantia*, *generatio*, *natura* etc. Reformatorii maghiari, chiar Mélius însuși, au fost de acord cu modificarea cerută, considerînd că cererea nu conține revizuirii esențiale, ci doar terminologice. Au părăsit orașul de reședință a domnitorului cu convingerea succesului în menținerea unității bisericii cu prețul unor concesiuni stilare.

După trei săptămîni, Ferenc Dávid a convocat pastorii bisericii reformate la Tîrgu-Mureș, unde a propus prelucrarea Catehismului de la Heidelberg, de curînd sosit, în spiritul acordului de la Alba Iulia, ceea ce s-a și făcut. Înainte de a fi tipărit, textul a fost parcurs de Mélius, care și-a dat seama că acesta conține și modificări de esență, mai ales în problemele referitoare la Sfînta Treime. La intervenția lui Mélius, părțile în cauză au fost refăcute în forma lor inițială, și astfel a apărut în 1566 la Cluj sub titlul de *Catechismus ecclesiarum Dei in natione Hungarica*.

La sinodul de la Turda, din februarie 1567 însă, Ferenc Dávid și adepții lui s-au delimitat atît de compromisurile sinodului de la Tîrgu-Mureș, cît și de ediția din 1566 a Catehismului din Heidelberg. Declarația Apostolică de Credință era încă asumată, dar s-au arătat dispuși să-L recunoască doar pe Tatăl, ca „Unică Divinitate”, în legătură cu Fiul acceptînd doar că Tatăl nu a existat niciodată fără Fiul, iar divinitatea Sfîntului Duh era categoric contestată.

La aceste hotărîri de la Turda, vine, printre alții, răspunsul celor de dincolo de Tisa, cu ocazia sinodului de la Debrețin din 1567, amintit anterior. Însemnătatea acestui sinod, pe lîngă adoptarea celei de al II-lea Declarații Helvete

de Credință și a constituției bisericești, a fost și recunoașterea rafinementului diplomației politicii bisericești din Transilvania, care a reușit să producă amintita mărturisire de credință bilingvă antitrinitariană.

În urma acestor evenimente, se declanșează o luptă doctrinară de dimensiuni între reprezentanții celor două curente, rezultatele lor concretizându-se în polemici de limbă latină și maghiară. Sinodul din septembrie 1567 de la Tîrgu-Mureș în cele din urmă a declarat că, Christos nu există din eternitate și nu este de aceeași esență cu Tatăl. Lucrările teologice din timpul disputelor — sprijinindu-se pe de o parte pe Servet, pe de alta pe Socin —, au ajuns la concluzia că reforma poate fi încoronată doar prin respingerea „invențiilor” doctrinei Sfintei Treimi și a botezului copiilor.

După o astfel de evoluție a avut loc a doua dispută teologică de la Alba Iulia, pentru a cărei loc de desfășurare s-a propus inițial Turda, dar în urma intervenției lui Ioan Sigismund, ea a fost convocată la curte, în prima parte a lunii martie a anului 1568. Doctrinile au fost prezentate de către pastorii celor două părți, dintre care au fost aleși și magistrații, în prezența domnitorului și a curții. În cursul disputelor, nici una dintre părți nu a reușit s-o convingă pe cealaltă. Ferenc Dávid încerca să-și facă mai acceptabilă argumentația cu ajutorul citatelor din scrierile lui Calvin, prin care se exercita un efect deosebit asupra auditoriului neavizat, dar și-a dezorientat adepții, care nu cunoșteau suficient aceste scrieri. Cu ocazia disputei a devenit evidentă simpatia principelui față de tabăra antitrinitarienilor. Iar prin alăturarea lui Gáspár Heltai la grupul lui Dávid, biserica trinitariană a suferit o nouă pierdere.

Șirul disputelor teologice a fost continuat la Oradea în 1569, unde doctrinele au fost prezentate în limba maghiară. Nici această dispută nu a putut să prevină schisma, singurul rezultat pozitiv fiind o declarație de credință trinitariană, oferită lui Ioan Sigismund. Péter Mélius mai face o încercare pentru câștigarea principelui în 1570, și printr-o lungă scrisoare apără, contra lui Dávid și Blandrata, divinitatea lui Christos, prin recurs la argumentația biblică, dedicându-i Declarația de credință a sinodului de la Oradea, împreună cu scrisoarea anexată a lui Theodor Beza. Scrisoarea nu a avut însă efectul scontat, nu l-a câștigat pe Ioan Sigismund aceastei cauze.

În sfârșit, în ianuarie 1571, Dieta s-a întrunit la Tîrgu-Mureș, unde stările s-au codit să ia măsuri împotriva „trinitarienilor”, dar majoritatea reprezentanților și-au dat cu plăcere acordul pentru acceptarea legală a confesiunii noi. Rezoluția Dietei referitoare la această chestiune spune: *„S-a hotărât despre predicarea și ascultarea Cuvîntului Domnului, precum și pînă acum Domnia Voastră ați hotărât cu țara, ca să fie predicat cuvîntul Domnului peste tot în mod liber, pentru confesiunea lui nimeni să nu fie ofensat, nici predicatorii, nici auditorii; iar dacă vreun slujitor se va găsi în exces criminal, superintendentul să hotărască privarea lui de orice funcție și expulzarea lui din această țară.”*¹⁷

Deși nu este nominalizată noua confesiune, rezoluția constituie fundamentul juridic al bisericii unitariene. Prin aceasta se împlinește toleranța religioasă

transilvană, pentru a cărei victorie înaintașii au trebuit să ducă o luptă acerbă. Considerăm că este important să subliniem faptul că declararea toleranței nu a însemnat toleranță decît față de acele biserici sau confesiuni, în favoarea cărora stările s-au angajat în disputele dietale. Mai multe mici biserici sau comunități — numite „satelite” — ale familiei protestante au încercat să se ridice în această perioadă, dar, în lipsa unei susțineri și protecții adecvate, lupta lor nu a dat rezultat. Ar fi greșit să diminuăm importanța toleranței prezente în rezoluțiile dietelor, deoarece la aceea vreme (mai ales prin recunoașterea legală a bisericii unitariene) a fost un fenomen unic, chiar dacă această toleranță s-a născut dintr-o nevoie imperioasă și presiune a coexistenței confesionale, deoarece a demonstrat că se poate conviețui. Și dacă trebuie să terminăm acest studiu cu o concluzie, aceasta ar putea să fie următoarea: se poate trăi și împreună. □

NOTE

1. „In negotio Religionis decretum eat, ut deinceps Nemo aliquid innovare audeat, neque vita, moribus aut Victu extra Civitates, aliquem offendat; sed quisque per omilia se ad aedificationem proximi accomodet. Monachos autem et alios Ecclesiasticos Viros Nemo aliquo impedimento afficiat, sed divina officia more solito, libere exercere possit.” (EOE vol. I. p. 217—218)

2. „In causa Religionis, cum brevi deliberationes Principum Christianorum expectentur, decretum est: ut in illis quoque nihil innovetur sed quemadmodum ante biennium constitutum fuit, in eo statu nunc etiam causa Religionis consistat, nec Concionatoribus de loco eis constituto, ad alium concionandi gratia ire liberum sit.” (EOE vol. I. p. 238.)

3. „II. Conclusum est ut quemadmodum antea adhuc viventi condam reverendissimo domino episcopo Waradiensis conclusum erat, ita nunc quoque quilibet in tude sua, ipsi a Deo data et concessa permaneat, ne alter ab altero previa recione infestetur; quod autem illustrissimus dominus Joannes Baptista Castaldus etc, etc, hanc constitutionem regni approbare dignetur rogant domini regnicol[a]e.”

4. „15. Ceterum conclusum est per dominos status et ordines regni unanimi eorum voto de religione observanda, ut quemadmodum in eorum conventu generali statutum erat, ne fautores partis Evangelic[a]e parte alteri papistie[a]e quid adversi inferre contendat, similiter et hit alteri parti preiudicare et eosdem indigne infestare studeant; quin pocius altera parciem partem alteram honore et mansuetudine prosequatur etc.” (EOE vol. I. p. 411).

5. „16. Quantum attinet ad Incolas oppidi Székely-Vásárhely, per cosdem Status et Ordines Regni decretum est, ut omnibus illis, quicunque fidem evangelicam audire et ediscere voluerunt, licaet Praedicatorem eorum ad Sacellam Sanctae Elisabethae, prout superioribus quoque proximis in articulis continetur, constituere, qui Sancti Evangelii Christi concionare, omnesque ceremonias juxta verba Christi exercere et Sacramenta porrigere possit.” (EOE vol. I. p. 412)

6. „...statutum est: ut dum in Castris fuerint constituti unaquaeque pars suos valeat habere ministros et Concionatores. Hoc tamen specialiter declarato, quod nullus ministrorum vel concionatorum, aut auditorum, alteram partem dissentientem, verbis illicitis dehonore, aut aliis contumeliis et injuriis afficere sit ausus, modo aliquali, sub poenis in prioribus aliis articulis et eonstitutionibus declaratis.” (EOE vol. I. p. 527—528)

7. În data de 23 iunie 1551 nu s-a ținut nici o Dietă. Din greșeală s-a trecut anul 1551 în loc de 1550.

8. „3. Quoniam in negotio Religionis sepius in tot partes certe controversi[a]e oriri solent, proinde ut hoc malum e medio tollatur, statutum est a dominis Regnicolis, ut ille Articulus qui tempore Reverendissimi quondam domini Fratris Georgij Episcopi Waradiensis etc. In generalibus Comicijs dominorum Regnicolarum Thordae profesio Nativitatis Beati Joannis Baptistae, in Anno domini 1551 super editus fuerat, inviolabiliter observetur, et si qua parcium ante hac forsitan vei deinceps aliquam iniuriam aut violenciam parti alteri intulisset et inferret, pars lesa contra illam iuris ordine coram dominis Waywodis causam prosequantur. In qua re domini Waywod[a]e offerunt se citra ullam dilacionem parti les[a]e iudicium et iusticiam administraturos esse.” (EOE vol. I. p. 539—540.)

9. „Et quoniam nos filiusque noster serenissimus ad instantissimam supplicationem dominorum regnicolarum clementer consensimus, ut quisque teneret eam fidem quam vellet cum novis et antiquis ceremoniis, permittentes in negotio fidei eorum arbitrio id fieri quod ipsis liberet, citra tamen iniuriam quorumlibet, ne nove religionis sectatores veterem professionem lacerarent aut illius sectatoribus lierent quoquo modo iniurii, itaque domini regnicolae ob concordiam ecclesiarum conciliandam et sopiendas controversias in doctrina evangelica subortas, decreverunt...”

10. (EOE, vol. p. II. 78.)

11. „...De monialibus Wasarheliensibus placuit, quod quemadmodum placide decretum est, ut quisque libere maneat in ea fide quam tenere voluerit, moniales quoque in earum domicilio secure quiescere possint, praesertim cum sint nonnullae ex illis e familia nobilium, quas maxime iniuria carere par est.” (EOE vol. II. p. 82)

12. „Quemadmodum antea quoque Maiestates sue benigne concesserant ut quilibet eam quam vellet, papisticam videlicet aut luthcranam religionem profiteretur, ita nunc quoque clementer liberam dedit facultatem omnibus alterutram harum sequi. Rixas tamen et iniurias inter utrosque sublatas esse vult, et prohibet, sacramentariorum quoque sectam arceri et pro iudicio ecclesiae Wittembergensis proxime sub chirographo Philippi Melanchton adducto tolli censet.” (EOE vol. II. p. 93.)

13. „(...) De articulo religionis placet sacris Maiestatibus idipsum quod in superioribus comitiis deliberatum est. Datur enim libertas vel complectendi antiquam religionem un cum ceremoniis et ritibus antiquis, vel lutheranam fidem juxta ecclesiae Wittembergensium institutionem Censent etiam novas sectas et religiones evitandas ob id praesertim ut fontes et seminaria tumultuum evitentur.” (EOE vol. II p. 98.)

14. „Quorum dum alter concionem suam inceperit, ne ille impediatur, sed expectetur donec perficiat, perfecta concione alter suam concionem incipere et in ea utrinque libere procedere, sacramentaque ecclesiastica administrare possint. Turbatores vero evocentur in praesentiam Maiestatis sacrae Regiae per hos quibus iniuria illata fuerit, et juris ordine poena debita puniantur.” (EOE vol. II. p. 219.)

15. „Cum in districto Karansebes sacro sanctum evangelium annunciari inceperit et in medio illorum inter Romanae religionis ac evangelii professores dissensio subnata sit, supplicarant domini regnicolae sacrae Maiestati regiae dignaretur dissensionis revisionem praestantibus aliquot viris committere. Sed cum non facile queant isthic tales reperiri, qui controversiam et diversitatem illam dirrimere aut sopire possint, placuit sacrae Maiestati eius, non debere cognitionem dissensionem pertibus litigantibus committere, sed publicis articulis cautum esse voluit, ut alternis diebus sacra in templo publico ab utraque parte celebrentur. Ita ut uno die Romanae religionis, altero vero die evangelij professores in eodem templo verbum dei audire et officia divina seu coeremonias peragere debeant, neque alterutra pars aliam suo die et tempore instantibus sacris officijs in concione aut coena domini peragentem turbare,

iniuria afficere, aut quoquomodo impedire audeat sub poena in prioribus articulis superinde constitute.” (EOE vol. II. p. 224.)

16. „Praeterea quia in negotio religionis communicationis praesertim coenae dominicae, quo usque variae disputationes, contentiones, rix[a]e et assertiones inter suprintendentes et pastores ecclesiarum Coloswariensis, nationis videlicet Hungari, et Cibiniensis gentis Saxonialis habite fuerunt, ad tollendas igitur huiusmodi dissensiones, pacificandamque utriusque partis conscientiam, pro quiete regnicolarum statutum est, ut a modo in posterum utriusque parti liberum sit, sive Coloswariensis aut Cibienensis ecclesiarum religionem et assertionem tenere velit, its tamen quod si pastor alicuius civitatis oppidi aut villae religionem et assertionem ecclesiae Coloswariensis praedicare et populum ea vi cogere vellet, facere non possit, sed quancunque religionem civitas, ipsa oppidum aut villa tenere voluerit, praedicatorum eius assertionem tenere, contrarium vero amovere valeat; hoc idem et in diocesi ecclesiae Cibiniensis observetur. Si qui vero ad assertionem eiusdem ecclesiae aut Coloswariensis accedere aut communicare voluerit, absque quorumlibet impedimenta et molestia ad parochum religionis et assertionis Illius communicandi gratia ex possessione professionis ecclesiae Cibiniensis possessionem assertionis Coloswariensis absque omni offensione, subsonatione et derisione accedere valeat atque possit.” (EOE vol. II. p. 231—132.)

17. În maghiară: „Az Isten igéjének prédikálása és hallgatása felől végeztetett, hogy mind ennek előtte is felséged országaival elvégezte, hogy az Isten Igéje mindenütt szabadon prédikáltassák, Az confessioért senki meg ne bántassék, se prédikátor, se hallgatók; de ha valamely minister criminális excessusba találtatik, az superintendus megítélhesse, minden functiojától priváltassék az után ez országból kiűzethessék”.

*

Dezső BUZOGÁNY (n. 1957) a absolvit Institutul Teologic Protestant din Cluj, după care timp de zece ani a fost pastor. Din 1990 predă istoria religiei protestante și latina la Institutul Teologic Protestant din Cluj. In 1992 și-a susținut doctoratul la Budapesta. A publicat peste 30 de studii in domeniul istoriei religiei protestante în Református Szemle, Üzenet, Tanulmányok a teológiai tudományok köréből, Akik jó bizonyosságot nyertek.